

Iż-żamma tal-kuntest kulturali tat-test sors u tal-elementi lessikali kemm dijakroniċi kif ukoll sinkroniċi fil-proċess tat-traduzzjoni li tinvolvi testi letterarji u nonletterarji

Paul Zahra

‘Without translation, I would be limited to the borders of my own country. The translator is my most important ally. He introduces me to the world.’

Italo Calvino

Lil-proċess tal-kitba normalment jinvolvi lingwa u kultura waħda; għalhekk dan jista’ jitqies bħala wiehed bipolari. Għall-kuntrarju, il-proċess tat-traduzzjoni hu triangolari, jinkludi fih tliet dimensjonijiet bażiċi, jiġifieri ż-żewġ kuntesti lingwistiċi, dak tal-lingwa sors u tal-lingwa mira, u l-kuntest kulturali tat-test sors.

It-test sors jitlaq mil-lingwa sors u jitwassal lingwistikament fil-lingwa mira. Dan il-proċess jinvolvi fih żewġ kuntesti lingwistiċi separabbli u differenti; għalhekk hu **mutabbli** u **trasferibbli**. F’dan is-sens **it-traduzzjoni tibdel il-kuntest lingwistiku** għax minn lingwa A, li biha oriġinarjament inkiteb it-test, dan jgħaddi għal lingwa B, li biha tkun qed issir it-traduzzjoni. Dan it-transkondjar iwassal għal bidla lingwistika sħiħa (għax hu wiehed mutabbli u trasferibbli) li matulha l-kowd tal-lingwa sors jibda billi jiġi ddkowdjar u jispiċċa billi jiġi enkwodjar mill-ġdid fil-lingwa mira.

Għall-kuntrarju, ebda bidla ma tista’ tiġi attwata jew riflessa fil-livell tal-kuntest kulturali tat-test sors. Hawnhekk kollox jehtieġlu jibqa’ **immutabbli** u **intrasferibbli**.¹ Dan ifisser li fit-traduzzjoni l-kuntest kulturali tat-test sors ma għandux jinbidel u għandha tiġi evitata u eskluża għalkollox minnu l-kultura

mira. It-test sors ma għandux jiġi ddomestikata permezz tal-lokalizzazzjoni. Għal din ir-raġuni **l-kuntest tal-kultura sors ma għandux tluq: hu biss punt fiss** kemm fil-livell temporali (immutabbli) kif ukoll f' dak spazjali (intrasferibbli).

Proċess ta' mutabbiltà u ta' trasferibbiltà bejn żewġ kuntesti lingwistiċi

Kif għedt hawn fuq, it-traduzzjoni ssir billi l-kuntest lingwistiku tal-lingwa sors jinbidel b' dak tal-lingwa mira. Madankollu l-kuntest lingwistiku tal-lingwa mira jista' ma jippermettix li dan isir dejjem. Għal diversi raġunijiet, fosthom storiċi, ekonomiċi, soċjali u teknoloġiċi, lingwa tista' tkun għadha ma żviluppatx biżżejjed biex dan il-proċess bipolari (f' dan il-każ lingwa sors > lingwa mira) ikun jista' jseħħ b' ekwivalenza shiħa jew relattiva. **Għalhekk il-kuntest lingwistiku tal-lingwa mira mhux dejjem jippermetti li titwettag il-mutabbiltà u t-trasferibbiltà meħtieġa biex it-test sors jiġi rreplikat fiha.**

Hu fatt magħruf ukoll li l-ghodod u l-kuntesti lingwistiċi jevolvu kontinwament, għax bħalma jgħid Eraklitu, 'kollox jinbidel u xejn mhu fiss'. Maż-żmien l-evoluzzjoni lingwistika tista' twassal biex lingwa mira tiżviluppa b' tali mod li tkun tista' titraduċi testi kemm letterarji kif ukoll nonletterarji meta f' it mijiet ta' snin jew anki saħansitra għexieren jew għexur ta' snin qabel ma kinitx tkun kapaċi tagħmel dan. U effettivament fil-Malti seħħ dan l-iżvilupp, għax illum hu jhaddan fih lessiku minn tliet sorsi lingwistiċi differenti, jiġifieri mis-Semitiku, mir-Rumanz u mill-Ingliż. Biex niżviluppa dan il-punt se nagħmel referenza għat-traduzzjonijiet letterarji u dawk nonletterarji li għalkemm jidhru differenti xorta waħda għandhom spazji komuni.

***Robinson Crusoe* ta' Daniel Defoe**

It-traduzzjoni ta' *Robinson Crusoe* ta' Richard Taylor,² li ġġib l-isem ta' *Il Haiya u il Vinturi ta' Robinson Krusoe*, mhix traduzzjoni shiħa iżda biss adattament. Kif tgħid Janelle Muscat fit-tezi tagħha (Muscat, 2016), Taylor iħalli barra partijiet shah (ommissjonijiet deliberati fl-opinjoni tiegħi) u jimxi b' mod żleali, fost affarijiet oħrajn, mal-istrutturi tas-sentenzi, tal-paragrafi, u saħansitra anki tal-istruttura tar-rumanz innifsu.³ Muscat, mingħajr ma tqis in-nuqqas ta' kliem missellef mir-Rumanz, pjuttost tikkunsidra li l-element Semitiku f' Taylor geġ mill-fatt li hu ried jirrendi t-traduzzjoni tiegħu lingwistikament b' Malti

idjomatiku. Izda dan mhux hliet dak li jolqot l-għajn. Muscat ma tispjegax b' mod esplicitu għaliex Taylor harab minn traduzzjoni fidila u integrali tat-test bl-Ingliż. Fl-opinjoni tiegħi l-hrieb tiegħu jirriżulta mill-fatt li fl-1846 il-vernakolu Malti kien għadu pjuttost lingwaġġ bi predominanza lessikali Semitika (u din aktarx hi r-raġuni għaliex għal Muscat jinħass aktar idjomatiku mill-Malti sinkroniku kontemporanju).

Fl-1719, meta dehret l-ewwel pubblikazzjoni ta' *Robinson Crusoe*, il-lingwa Ingliża kienet, kuntrarjament għal-lingwa Maltija fl-1846, diġà stabbilita b' lessiku Anglo-Normann b' għeruw Latini li seta' jhalli lil Defoe jikteb dak li xtaq kemm fil-livell konkret kif ukoll f' dak astratt. Defoe ma kienx jikteb ir-rumanz kif kitbu li kieku kellu biss għad-dispożizzjoni tiegħu l-parti Anglo-Sassona tal-lingwa Ingliża. Fil-kuntest Malti, **is-Semitiku, jiġifieri l-kontroparti tal-Anglo-Sassonu fl-Ingliż** (Zahra, 2015: 233) mingħajr l-għajna **tar-Rumanz, jiġifieri l-kontroparti tal-Anglo-Normann fl-Ingliż** (ibid.), ma setax jippermetti lil Taylor 'jittraduċi' lil Defoe għajr kif 'ittraduċieh'. B'hekk, il-corpus lessikali nieqes, aktar tard missellef mir-Rumanz, li kieku kien disponibbli, kien ikun jista' jipprovdi lil Taylor bis-sinonimi interlingwistiċi meħtiġin biex issir traduzzjoni xierqa.

Fit-tezi tagħha Muscat ma tagħmilx referenza għal dan in-nuqqas fil-Malti-Rumanz dijakronikament ipprovat. Kifturi l-kelma 'vinturi', il-lessiku Rumanz kien ilu progressivament jidhrol u jithallat mal-lessiku Malti (Fenech, 1977: 15).⁴ Taylor ma kellu ebda skrupli li jużaha għax mhix Semitika. Għalhekk wieħed jassumi li hu kien juża kliem Rumanz ieħor bħalha li kieku seta' jagħmel dan. Għaldaqstant illum il-għurnata, bl-ammont kbir ta' lessiku Rumanz li stabbilixxa ruħu fil-Malti, wieħed jista' faċilment jittraduċi lil Defoe mingħajr ma jhabbat wiċċu mal-problema tan-nuqqas lessikali li kellu jiffaċċja Taylor. U hawn nixtieq nenfasizza li qed ngħid il-lessiku Rumanz, mhux dak Ingliż. Din l-enfasi qed nagħmilha għax meta nkiteb xogħol Defoe fl-1719 il-kuntest lingwistiku Ingliż ma kienx l-istess bħal dak tal-Ingliż sinkroniku, jiġifieri dak użat illum u li minnu qed jissellef il-Malti kontemporanju. Għalhekk, permezz tas-Semitiku u tar-Rumanz, traduttur fis-seklu 21 jista' faċilment jittraduċi, b'Malti mexxej u idjomatiku, lil *Robinson Crusoe* ta' Defoe mingħajr ma jissellef lessiku mill-Ingliż sinkroniku kontemporanju.

L-ghażla tal-lessiku u tat-terminologija jehtigilha ssir bir-reqqa

Kif għedt aktar 'il fuq, il-Malti hu lingwa mhallta u dijakronikament, f'termini stratografiċi, is-sekwenza kronoloġika tat-tliet partijiet li jikkostitwuh tibda bl-istrat Semitiku, tissokta bis-superstrat Rumanz u tispicċa bl-adstrat Inġliż. Din l-ordni dijakronika għandha importanza kbira. Biex nelabora dwar l-importanza tal-element dijakroniku se nieħu eżempju mit-traduzzjoni tiegħi ta' *Salammô* (Flaubert, 2014) filwaqt li għal dak li jirrigwarda l-importanza tal-element sinkroniku se nirreferi għat-traduzzjoni ta' *Malta Hanina* ta' Toni Aquilina (Rondeau, 2016) u għat-traduzzjoni ta' *Oscar u s-Sinjura r-Roża* ta' Claudine Borg (Schmitt, 2015).

Salammô ta' Gustave Flaubert

Salammô gie ppubblikat fl-1862. F'din l-epoka l-Malti kien għadu f'it li xejn qed jissellef kliem mill-Inġliż. Għalhekk, biex traducejtu neħhejt mill-ewwel il-possibbiltà tal-lessiku (sinkroniku kontemporanju) ta' nisel Inġliż. Żammej l-aktar mas-Semitiku (dijakroniku) billi *Salammô* hu rumanz b'influwenza biblika u Orjentali. Din l-ghażla kienet parti mill-istrateġija li adattajt u hi wasslitni biex infassal u napplika l-metodoloġija meħtieġa għall-proċess tat-traduzzjoni tiegħu. F'**Tabella 1** hawn taħt qed nagħti xi f'it eżempji tas-sinonimi mis-Semitiku li ppreferejt li nuża għal raġunijiet dijakroniċi minflok l-ekwivalenti tagħhom mir-Rumanz:

Tabella 1

Lessiku Franciż	Lessiku Preferit	Lessiku Mwarrab
bêtes	bhejjem	bestji ⁵ /animali
chariot	mirkeb	karru
coupe	kies	kalċi
esclave	ilsir	skjav ⁶
fantassins	irġiel bir-riġel	suldati tal-infanterija
navire	ġifen	bastiment

Madankollu ma stajtx inwarrab il-lessiku Rumanz għalkollox, għax *Salammô* nkiteb oriġinarjament bil-Franciż, li jagħmel parti mill-familja tal-lingwi

Rumanzi. Għalhekk li kieku ma kellix għad-dispożizzjoni tiegħi l-elementi lessikali tar-Rumanz (sinkroniku kontemporanju) kont insib lili nnifsi fil-pożizzjoni li sab ruħu fiha Taylor fl-1846. B'hekk bis-saħħa ta' dan il-lessiku mhallat inħoss li rnexxieli nwassal replika awtentika bil-Malti tar-rumanz Franciż.

2.2.2. *Malta Hanina u Oscar u s-Sinjura r-Roża*

It-traduzzjonijiet mill-Franciż ta' *Malta Hanina* (Rondeau, 2016) u ta' *Oscar u s-Sinjura r-Roża* (Schmitt, 2015) huma magħmulin minn żewġ xogħlijiet letterarji kontemporanji. Huma nkitbu fil-verżjoni originali tagħhom rispettivament fl-2012 u fl-2002. Għalhekk it-traduzzjoni tagħhom bil-Malti ħtiġilha forma lingwistika sinkronika li tikkorrispondi mal-Malti fid-diskors kif nafuh illum. F'*Malta Hanina* (Rondeau, 2016) Aquilina ma joqghodx lura, fejn hass il-bżonn, milli juża kliem ta' nisel Inġliż; fost l-oħrajn: *casual* (p. 39), *navy* (p. 54), *civil service* (p. 54), *bad boy* (p. 75), *t-shirt* (p. 77), *flipflop* (p. 77), *barbecue* (p. 78), *overdoses* (p. 83), *riff-raff* (p. 83), *teenagers* (p. 144), *piercings* (p. 144), *sandwiches* (p. 144), *jeans* (p. 147). L-istess għamlet Borg fit-traduzzjoni ta' *Oscar u s-Sinjura r-Roża* (Schmitt, 2015), li fiha, fost kliem ieħor, hi tuża *xokk* (p. 17), *Father Christmas* (p. 20), *CD player* (p. 35), *bulibif* (p. 42). Din l-għażla sinkronika hi lingwistikament pożittiva għax tirrendi dawn iż-żewġ traduzzjonijiet kemm aktar naturali kif ukoll aktar mexxejja.

2.3. Dokumenti nonletterarji

Minħabba l-globalizzazzjoni, li permezz tagħha aktar u aktar ma jgħaddi żmien qed jinfirx b' mod mgħaġġel l-Inġliż, il-lingwi kollha qed jiffaċċjaw aktar minn qatt qabel id-dilemma jekk għandhomx jinkorporaw kliem ġdid missellef minnu, speċjalment fl-oqsma tal-liġi, tax-xjenza, tat-teknoloġija u tad-divertiment. It-traduzzjonijiet meħtieġa għall-finijiet ta' testi nonletterarji qed iġeġhluna nħabbtu wiċċna ma' baħar ta' lessiku ġdid li s-sors tiegħu hu 99% mil-lingwa Inġliża.

Bħalma għedt hawn fuq, fil-każ tat-traduzzjoni letterarja u fil-paper tiegħi (Zahra, 2015), il-Malti hu lingwa mħallta. Meta niċċdu dan il-fatt inkunu qed ngħaddsu rasna fir-ramel. Il-biża' li l-Malti mhux kapaċi jittraduċi bhal-lingwi

l-oħrajn id-dokumenti nonletterarji hu għalkollox infondat. Paradossalment, għall-kuntrarju ta' dan il-biża', il-Malti, bis-saħħa tal-adstrat Inġliż, għandu vantaġġ kbir meta mqabbel ma' lingwi Ewropej oħrajn. Il-Malti kontemporanju (jigifieri sinkroniku), kemm minħabba s-sistema edukattiva f' pajjiżna kif ukoll minħabba l-influenza tal-kolonjalizmu Inġliż ta' aktar minn 150 sena, għandu koeżistenza attiva mal-Inġliż b' mod predominanti fil-qari, fil-kitba u fl-udit, u aktar ma jgħaddi ż-żmien aktar qed isaħħaħ l-adstrat Inġliż tiegħu li f'it f'it qed jiehu post is-superstrat Rumanz. Għalhekk ikun żball li ma naċċettawx dan il-fenomeni lingwistiku u żball akbar jekk ma niħdux vantaġġ minnu fit-traduzzjonijiet nonletterarji li jeħtiġilhom, għall-kuntrarju ta' rumanzi bħal *Robinson Crusoe* u *Salammbô*, lingwaġġ totalment sinkroniku kontemporanju u modern.

Kliem Malti missellef mill-Inġliż mhux ta' theddida għall-Malti Semitiku u Rumanz. Il-kliem li diehel u li jeħtieġlu jidhol mill-Inġliż hu meħtieġ għax, appartni milli johloq neoloġizmi tant meħtieġa, ikattar l-għadd ta' sinonimi kemm interlingwistiċi kif ukoll intralingwistiċi. Kif jista' wiehed jirrifjuta li juża, biex nieħu eżempju minn qasam wiehed tat-traduzzjoni, kliem missellef mill-Inġliż marbut mal-computer, bħal *pop-up window*, *dashboard*, *login*, *logout*, *mode*, *widget*, *desktop*, *app*, *pointer*, *firewall*, *spam folder*, *link*, *email*, eċċ. u jirnexxilu jħalli t-test bil-Malti jirrifletti l-lingwa kif imhaddma mill-poplu llum? Għaliex eż. *chairman*, *chairwoman*, *chairperson*, *chair* għandhom jiġu lkoll tradotti bi *president*? Ma jagħmilx sens li nwarbuhom, bħalma qed isir minħabba mentalità purista u għalhekk għalkollox retrograda li tinjora r-realtà sinkronika favur idjosinkrazija idjolettika, dijakronika żbaljata. Ma jagħmlux lanqas sens it-tentattivi li jitwarrab għalkollox kliem bħal *label*, *partnership*, *invoice*, *staff*, eċċ. Kif bl-istess mod ma jagħmilx sens ukoll li kieku kellna fid-diskors tagħna ta' kuljum ma nużawx kliem bħal *burger*, *cake*, *breaks*, *housing*, *leasing*, *party*, *switch*, *wire*, *bottle* (eż. tatu l-*bottle*), *hockey*, *billiards*, *football*, *żebgħa undercoat*, *zebra crossing*, *blackboard*, *basket*, *meeting*, *frame*, *tyre*, eċċ. Xi nkunu qed nippruvaw billi noqogħdu ninhlew noħolqu kliem ġdid, saħansitra frażijiet shaħ, mis-Semitiku jew mir-Rumanz sabiex fit-testi tradotti nissostitwixxu kliem, missellef mill-Inġliż użat fid-diskors ta' kuljum u mifhum minn kulhadd, b'lessiku ġdid li ma jifhmu hadd jew li jagħmel sens għal min jittraduċih biss? (Ara l-eżempji f' **Tabella 2** hawn taħt).

Tabella 2

Malti komunikattiv missellef mill-Ingliż	Malti mhux komunikattiv riżultat ta' traduzzjoni artifiċjali u puriżmu idjolettiku
<i>air-conditioning</i>	arja kkondizzjonata / klimatizzazzjoni tal-arja
<i>banners</i>	strixxuni
<i>childcare centre</i>	ċentru għall-indukrar tat-tfal
<i>electricity grid</i>	grilja tal-elettriċità
<i>franchise</i>	frankiġja
<i>invoicing</i>	fatturazzjoni
<i>leasing</i>	lokazzjoni
<i>logbook</i>	ġurnal ta' abbord
<i>navy</i>	forza navali
<i>red tape</i>	burokrazija
<i>roadmap</i>	pjanijiet direzzjonali
<i>role play</i>	loġhob ta' rwol
<i>smart city</i>	belt intelligenti
<i>start-ups</i>	negozji ġodda
<i>sub-leasing</i>	sublokazzjoni
<i>sunbed</i>	sodda tat-tixmix
<i>trademark</i>	marka kummerċjali / marka tal-fabbrika
<i>website</i>	sit web
<i>workshops</i>	sessjoni ta' hidma

Għalkemm f'ċerti ċirkonstanzi t-traduttur ikollu joħloq neoloġiżmi, xogħlu **mhux li jivvinta jew li jabbuza mil-lingwa** iżda li jwassal it-test tal-lingwa sors b'tali mod u manjiera li dan ikun ekwivalenti u jinftiehem mal-qarrejja fil-kuntest awtentiku tal-lingwa mira. Il-ħolqien ta' kliem artifiċjali bhal dak f'**Tabella 2** għas-sempliċi raġuni li hawn min iħoss li kliem missellef mill-Ingliż ma għandux postu fil-Malti ma jagħmilx għajr ixekkel il-komunikazzjoni, il-proċess tat-traduzzjoni, u l-progress tal-lingwa nnifisha. **Li kelma tithalla bl-Ingliż mhux għażż lingwistiku** iżda riflessjoni tal-lingwaġġ ta' kuljum, ta' progress soċjali u ekonomiku, u ta' fejn sejra d-direzzjoni tal-iżvilupp fil-Malti. Il-kliem Ingliż li daħal u li għadu qed jidhol u li se jkompli jidhol fil-Malti sar, hu, u se jkompli jagħmel parti mill-kompetenza lingwistika tal-kelliema nattivi.

Ta' min iżomm f' moħħu hawnhekk li l-parti l-kbira tat-tentattivi tal-gvernijiet Franciżi (Délégation générale à la langue française, 1994) bl-assistenza tal-Académie Française sabiex, fost ruxxmata kliem iehor, kliem bħal *best-seller*, *meeting*, *break*, *dance*, *budget*, *casting*, eċċ. jinstablu ekwivalenti bil-‘Franciż’ kollha fallaw qabel ma twieldu. L-istess biżżejjed li wiehed jagħmel siegħa quddiem it-television Taljan biex jirrealizza kemm it-Taljani jhobbu kliem Ingliż u jippreferuh għall-kliem saħansitra ekwivalenti bit-Taljan meta fil-kostituzzjoni tagħhom ma għandhomx hliet it-Taljan bħala lingwa uffiċjali!

Bhall-boomerang l-influwenza tal-Ingliż nixhtuha kemm nixhtuha 'l bogħod se nerġġhu nsibuha ma' wiċċna. Għalhekk il-lessiku Malti użat fix-xogħol tat-traduzzjonijiet nonletterarji jeħtiegħu jkun wiehed sinkroniku. Dan ifisser li jeħtiegħu jirrifletti l-Malti mitkellem kontemporanjament biex il-*vox in texta* misjuba fit-traduzzjonijiet tkun komunikattiva u tħajjar il-pubbliku jaqra t-testi bit-traduzzjoni Maltija mingħajr ma jdarras snien u b'hekk jevita li jkollu jirrikorri għall-verżjoni Ingliża. Il-Malti kontemporanju jinsab f'koeżistenza mal-Ingliż u għal din ir-raġuni tentattivi biex tinholq terminoloġija artifiċjali, b'mod speċjali mit-Taljan (eż. *The Hague* > *L-Aja*, *interface* > *interfaċċa*), ixeċklu l-komunikazzjoni u jiskoraġġixxu u jfikklu lill-qarrej milli jaqra t-testi tradotti bil-Malti. Bħalma tgħid Catherine Belsey, '*Meaning is not at our disposal, or we could never communicate with others*' (Belsey, 2002: 2). Għalhekk biex traduzzjoni nonletterarja tkun valida trid tkun komunikattiva, u l-aspett bilingwi Malti-Ingliż għandu jithaddem kif inhu xieraq lil hinn minn kull nozzjoni ta' puriżmu lingwistiku.

Waqt il-proċess tat-traduzzjoni l-għażla tal-lessiku għandha tkun waħda li tħaddem il-forom eżistenti. Għalhekk it-traduzzjoni tat-testi nonletterarji jeħtiegħilha ssir permezz tal-lingwa fil-forma eżistenti (sinkronika) tagħha. Fejn il-kuntest jitlob l-użu tal-kliem mill-adstrat Ingliż, dan għandu jintuża u ma għandhomx jinholqu forum ta' kliem noneżistenti (pseudodijakroniċi) mis-Semitiku u aktar ta' spiss mir-Rumanz, kif rajna hawn fuq f'**Tabella 2**.

3. Kuntest kulturali immutabbli u intrasferibbli

L-awtur tat-test b'mod generali jikteb għall-udjenza primarja fi hdan l-istess kuntest kulturali. Iżda billi bħalma jingħad fil-Latin *Verba volant, scripta manent*, hu t-test tal-awtur li joffri punt fiss fuq l-assi temporali għall-udjenzi

sekondarji kemm tal-lingwa sors kif ukoll tal-lingwa mira. Għalhekk xogħol l-awtur wara li jitlesta ma jistax jitqies hlief **definitiv**, jigiiferi ma jistax jiġi affettwat aktar miż-żmien u mill-ispazju. Mill-banda l-oħra l-udjenza tiegħu ma tistax tkun b' mod temporali u spazjali fissa, billi minn udjenza kontemporanja b'kuntest lingwistiku u kulturali komuni, xogħol l-awtur jgħaddi għal udjenzi sekondarji futuri u temporanji li lingwistikament u kulturalment ikunu għaddew jew għaddejji minn tibdiliet li l-awtur ma setax jantiċipahom.

Diversi mistoqsijiet jistgħu jsiru minn dan li qed jingħad hawn fuq iżda l-ewwel mistoqsija li għandha ssir hi: fit-traduzzjoni l-udjenza mira għandha tingħata t-test bl-istess mod li dan ingħata lill-udjenza primarja jew b' mod differenti? Jekk it-tweġiba għal din il-mistoqsija hi affermattiva, dan ikun ifisser li irrispettivament mill-kuntest kulturali li l-udjenza mira tinsab fih, it-test sors għandu jitwasslilha bl-istess dimensjonijiet li twassal lill-udjenza primarja. Sintendi aktar ma d-differenza fuq l-assi temporali tkun kbira aktar se tkun diffiċli li l-udjenza tal-lingwa mira tifhem it-test. Dan għax mhux il-kompitu tat-traduttur, li qed nassumi li jifhem u jaħkem il-kuntest kulturali oriġinali tat-test sors, li jirrendih fil-livell interpretattiv u kulturali eħfef milli dan kien għall-udjenza primarja. Jekk it-traduzzjoni fit-test mira jeħtigilha tkun replika tat-test sors, it-traduttur ma jistax joqgħod iħaffef it-toqol tat-test għall-udjenza sekondarja. Jekk jagħmel dan ikun qed imur kontra dak li jitqies bhala definitiv fir-rigward tal-awtur u b'hekk ikun qed jittradixxi l-awtenticità u l-validità tat-traduzzjoni tiegħu. It-traduttur għandu jaħdem fuq il-*vouloir-dire* (dak li l-awtur jixtieq jgħid) (De Launay, 2016) u mhux fuq il-*vouloir-exprimer* (dak li l-awtur jixtieq jesprimi) (ibid.). L-interpretazzjoni ta' dak li l-awtur xtaq jgħid tagħmel parti mill-qasam tal-ermenewtika. Għalhekk, appena t-traduzzjoni tmiss mal-*vouloir-exprimer*, din taqbad it-triq tal-adattament u finalment tispicċa titbiegħed minn dak li xtaq jgħid l-awtur.

Lokalizzazzjoni jew esternalizzazzjoni?

Test tradott ma jistax jiġi kulturalment illokalizzat għax l-aspetti kulturali ta' test sors partikolari huma immutabbli u intrasferibbli. Meta dan isir, ix-xogħol jibda jitqies adattament għar-raġuni sempliċi li jkun qed jiġi adattat għall-kultura mira. Traduzzjoni ssir għal udjenza li ma tafx il-lingwa sors u li tixtieq tiffamiljarizza ruhha ma' kultura barranija. It-test tradott għandu jinqara daqslikieku l-qarrej qed jaqrah bil-lingwa sors u fil-kuntest tagħha. Meta qarrej jaf il-lingwa sors, hu

u jaqra ma joqgħodx jillokalizza, la mentalment u wisq anqas deliberatament, il-kuntest kulturali. Meta t-traduttur jillokalizza l-kuntest kulturali lill-qarrej li ma jafx il-lingwa sors, ikun qed jikkawża ommissjoni kulturali u jittradixxi l-ghan ewlieni tat-traduzzjoni, li titwassal replika tax-xogħol oriġinali. Meta traduzzjoni tiġi llokalizzata, dan ikun ifisser ukoll li l-qarrej tal-lingwa mira jicċaħħad milli jiffamiljarizza ruħu mal-kultura tal-lingwa sors u jsakkar lilu nnifsu f'parrokkjalizmu kulturali. It-traduzzjoni għandha sservi ta' għodda li permezz tagħha l-kulturi jifhmu u japprezzaw lil xulxin.

***L-Iljeli Gharbin* – ‘traduzzjoni’ ta’ Edmund Teuma**

Il-livell tal-lokalizzazzjoni hu spiss marbut mal-għażla tal-lessiku. Biex inwessa' d-diskussjoni se nirreferi għat-‘traduzzjoni’ ta’ *L-Iljeli Gharbin* (Teuma, 2015). Teumajimxi ma' traduzzjoni aktarx mill-Ingliz, kif jidher malli wiehed jaqra t-titlu tal-ktieb. L-isem *L-Iljeli Gharbin*, bl-Ingliz *Arabian Nights*, ma jirriflettix l-isem tal-verżjoni Gharbija, li fl-assenza tat-test Persjan-Indjan attwalment titqies bhala l-verżjoni primarja ezistenti, u li ggib l-isem ta' *Elf Lejla u Lejla*. Isem rifless kollu kemm hu fil-verżjoni Franciża *Mille et une nuit*, li minnha mbagħad ġew tradotti l-verżjonijiet bl-Ingliz, fosthom dik bl-isem distort ta' *Arabian Nights*.

Kulturalment it-‘traduzzjoni’ ta’ Teuma tistona. Fiha l-qarrej jiltaqa' ma' bosta anakronizmi li Teuma wiret mit-traduzzjoni Ingliża. Għal din l-analizi, kemm għax it-‘traduzzjoni’ hi mimlija bihom kif ukoll minħabba raġuni ta' spazju, se jkollu nikkoncentra fuq ftit mill-anakronizmi u mil-lokalizzazzjonijiet kulturali żbaljati li jidhru f'**Tabella 3**, li whud minnhom tant huma spissi li kważi kważi jidhru f'kull paġna tat-‘traduzzjoni’ u għalhekk ma nħossx il-bżonn li nindika l-paġni li jidhru fihom.

Il-ħrejjef li niltaqgħu magħhom f'*Elf Lejla u Lejla* jiżvolġu fi żmien il-kalifat f'Baghdad għall-ħabta tas-seklu 8 WK. Dan ifisser li huma stejjer li sehew fl-Orjent u għalhekk min-natura tagħhom huma ezotiċi. Madankollu, it-‘traduzzjoni’ ta’ Teuma ma tirriflettix iż-żmien u l-kuntest kulturali li jappartienu għalih. Il-lessiku sinkroniku magħżul minnu, kif jidher f'**Tabella 3**, sfortunatament jiddikontestwalizzahom mill-assi dijakroniċi lingwistiċi u kulturali tagħhom, u b'hekk iwassal biex dawn jitilfu l-faxxinu Orjentali. Il-kliem magħżul minn Teuma mhux biss jiddikontestwalizzahom kulturalment iżda joħloq anakronizmi li jxejnu l-aspett ezotiku ppreservat fi whud mit-traduzzjonijiet bil-Franciż u bl-Ingliz.

Tabella 3

Anakroniżmi u lokalizzazzjonijiet kulturali żbaljati
Alla
bajjunetti
kap tal-pulizija kriminali
kavallieri
maġistrat tal-ghassa
prim imhalled
prim ministru
pulizija
sptar
sur ministru

Teuma għal ebda raġuni loġika, għajr li jimxi mat-traduzzjoni żbaljata li hu għażel li ‘jittraduċi’ minnha, jippreferi juża l-kelma *Alla* (kuntest Kristjan) flok *Allah* (kuntest Musulman). U dan minkejja li *Allah* hi kelma mifhuma kemm lokalment kif ukoll internazzjonalment minn kulhadd. Kliem bħal *bajjunetti* u *kavallieri* huma anakroniżmi inaċċettabbli. Il-*bajjunetti* jissemmew l-ewwel darba fis-seklu 16 WK u l-*kavallieri* ma kinux jeżistu fis-soċjetajiet Musulmani, billi assolutament ma għandhom x’jaqsmu xejn mal-kultura tagħhom. Fil-fatt il-qarrej, kull meta fit-test ta’ Teuma jiltaqa’ ma’ *kavallieri*, jeħtieġlu jifhem li fl-original tkun qed issir referenza għal *rikkieba*. Espressojijiet mehudin mil-lingwaġġ sinkroniku kontemporanju bħal *pulizija*, *kap tal-pulizija kriminali*, *maġistrat tal-ghassa*, *prim imhalled*, *sptar*, *sur ministru*, *prim ministru*, eċċ. aktar ifakkru l-qarrej f’dak li jaqra fil-gazzetti ta’ kuljum milli f’Baghdad tas-seklu 8 WK!

L-iżball ta’ Teuma hu li hađem fuq traduzzjoni indiretta fejn il-prototip mhuwiex l-original iżda traduzzjoni (Jettmarová, 1983) u f’dan il-każ traduzzjoni tat-traduzzjoni, billi t-traduzzjonijiet bl-Ingliż jistrieħu fuq it-traduzzjoni Franciża. B’konsegwenza ta’ dan, biex iżomm mat-test Ingliż Teuma spicċa jirreplika l-iżbalji tiegħu. Għalhekk kemm l-anakroniżmi kif ukoll il-lokalizzazzjonijiet misjubin f’*L-Iljieli Għarbin* idgħajfu t-‘traduzzjoni’ tiegħu u jressquha lejn l-adattament li jiġġustifika l-ħtieġa, kif jgħid Paul Ricoeur, tar-ritraduzzjoni kontinwa tax-xoġħlijiet letterarji (Ricoeur, 2016).

3.3. *The Paper Moon* – traduzzjoni ta' Stephen Sartarelli

B'kuntrastr ma' dak li jagħmel Teuma se nħares lejn it-traduzzjoni bl-Ingliż minn Stephen Sartarelli ta' *La Luna di Carta* ta' Andrea Camilleri. Kif ja' kulhadd, l-istejjer tal-persunaġġ fittizju Salvo Montalbano jiżvolġu fi Sqallija. Fit-traduzzjonijiet kollha tas-sensiela ta' Montalbano, Sartarelli jħalli l-preżenza tal-kulur lokali, u għalhekk il-qarrej li jaqra t-test bl-Ingliż ma jitlef xejn mill-ambjent Sqalli tiegħu. Fi kliem iehor, il-kuntest kulturali Sqalli għal Sartarelli hu immutabbli u intrasferibbli. Hu jesternalizza t-traduzzjoni għall-qarrej Anglofoniku u ma jiddejjaq xejn li jħalli kliem Sqalli fit-test Ingliż. U bis-saħħa t'hekk min jaqra t-test bl-Ingliż jiffamiljarizza ruħu mal-kultura Siċiljana. Hawn taħt qed nagħti xi eżempji:

'Maybe he'd been interrupted during a game of *briscola* or *tressette*, which he played every Thursday night.' (Camilleri, 2008: 31) (korsiv fl-oriġinal)

'... Emilio Sclafani, who teaches Greek at the Montelusa *liceo*.' (ibid.: 59) (korsiv fl-oriġinal)

'*Madunnuzza Santa!* The patience one needed with this man.' (ibid.: 71) (korsiv fl-oriġinal)

'As he was about to enter *La Trotteria da Enzo*, Montalbano heard someone call him.' (Ibid.: 106) (korsiv tiegħi)

Id-deċiżjoni ta' Sartarelli li jħalli sparpaljat 'l hemm u 'l hawn kliem bl-Isqalli hi f'lokha. U b'dan il-mod hu jirnexxilu jirrendi t-traduzzjoni tiegħu kemm mexxejja kif ukoll pjaċevoli għall-qarrej. Sartarelli ma jitttradixxix la lil Camilleri u lanqas lill-qarrejja tiegħu. Għalhekk mill-bidu sat-tmim it-traduzzjoni tiegħu tibqa' tinħass awtentika.

Konkluzjoni

Il-proċess tat-traduzzjoni mhux wiehed faċli. Dan fost affarijiet oħrajn jinvolvi, bħalma rajna hawn fuq, l-analiżi kemm tal-kuntest lingwistiku kif ukoll tal-kuntest kulturali tat-test sors. It-traduttur jeħtieġlu għalhekk ikun konxju mir-rwol tiegħu li jwassa l f'xogħlu l-kuntest kulturali tat-test sors mingħajr ma dan ikun mittiefes. Dan ifisser li bħala medjatur, jew aħjar minn hekk bħala messaġġier, hu jrid joqgħod għall-għażliet lingwistiċi u kulturali **ddeterminati**

mill-awtur. Ir-rispett lejn id-**determiniżmu lingwistiku u kulturali**⁷ flimkien mal-**kuntest stilistiku**⁸ huma ċ-ċwieviet li jwasslu għas-suċċess ta' traduzzjoni kemm letterarja kif ukoll nonletterarja. F'lingwi li qeghdin kontinwament jiżviluppaw it-traduttur jeħtiegħu jkun konxju tal-qagħda sinkronika u tal-evoluzzjoni dijakronika taż-żewġ lingwi involuti fit-traduzzjoni. Il-qofol tat-traduzzjoni hu li wieħed jirreplika dawn il-kuntesti bl-aktar mod fidil possibbli u jevita t-tentazzjoni li jaqa' u jirreferi għal għażliet lingwistiċi idjosinkratiċi jew għal kuntest kulturali llokalizzat. Bħalma jgħid Ricoeur, l-għan tat-traduzzjoni għandu jkun l-ospitalità lingwistika (Ricoeur, 2016). Fil-livell lingwistiku ma għandniex nibzgu nirċievu u nżommu lessiku minn lingwi oħrajn għax dan jgħinna niżviluppaw ilsienna, u bl-istess mod mil-lat kulturali ma għandniex nibzgu nilqgħu u nippreservaw kulturi barranin li jwessgħulna l-perspettivi u jlliberawna mis-soffokazzjoni tal-parrokkjalizmu kulturali.

Referenzi:

- Belsey, C. *Poststructuralism: A Very Short Introduction*. Hampshire, 2002.
- Camilleri, A. *The Paper Moon*. Tradott mit-Taljan minn S. Sartarelli. New York, 2008.
- De Launay, M. "Prefazju: P. Ricoeur," *Sur la traduction*. Paris, 2016: ix–xxx.
- Délégation générale à la langue française. *Dictionnaire des termes officiels de la langue française*. éd. Janvier 1994: JO de la République Française, 1994.
- Fenech, D. *Wirt il-Muża: Stejjer Kritiċi Komparattivi*. Malta, 1977: 41.
- Flaubert, G. *Salammbô*. Tradott mill-Franċiż minn P. Zahra. Malta, 2014.
- Jettmarová, Z. "Dahla", J. Levý, *The Art of Translation*. Tradott miċ-Ċek minn P. Corness, 2nd ed. Amsterdam/Philadelphia, 1983: xv–xxiv.
- Muscat, J. *Translation and adaptation in extracts from Il Haġa u il Vinturi ta' Robinson Crusoe by Daniel Defoe translated by Richard Taylor*. Teżi tal-MA, Università ta' Malta, 2016.
- Ricoeur, P. *Sur la traduction*. Paris, 2016.
- Rondeau, D. *Malta Hanina*. Tradott mill-Franċiż minn T. Aquilina. Malta, 2016.
- Schmitt, E. E. *Oscarus-Sinjurar-Roża*. Tradott mill-Franċiż minn C. Borg. Malta, 2015.
- Teuma, E. *L-Iljieli Gharbin*. Tradott aktarx mill-Ingliż minn Edmund Teuma. Malta, 2015.
- Zahra, P. "Il-Forma Ortografika u t-Tifsira Semantika fl-Għażla tal-Lessiku Malti fl-Oqsma tat-Traduzzjoni u tat-Terminoloġija", *Symposia Melitensia*, N° 11. 2015: 227–256.

Noti:

- 1 *Intrasferibbli* għax il-pussess tal-kultura jibqa' dejjem dak tat-test sors u ma jiġix ittrasferit lejn il-lingwa mira.
- 2 Nixtieq niġbed l-attenzjoni tal-qarrej li, skont tagħrif li għaddieli Ivan Said, riċerkatur dwar il-bijografiji ta' tradutturi Maltin, riċerka li għadha qed issir għandha tiżvela li t-traduzzjoni *Il Haġa u il Vinturi ta' Robinson Krusoe* aktarx hi tar-Rev. Michelangelo Camilleri. Madankollu, għall-finijiet ta' din il-kitba, il-qarrej għandu jzomm f'moħhu li hu irrilevanti jekk din it-traduzzjoni saritx minn Taylor jew minn Camilleri.
- 3 Dwardu Fenech jinnota wkoll din it-tendenza fit-traduzzjoni tas-*Salm XIII* ta' Taylor mill-Vulgata (Fenech, 1977: 41).
- 4 *Vinturi* hi l-ewwel kelma Romanza reġistrata fil-kitba letterarja bil-Malti, billi hi l-unika kelma mhux Semitika f'*Il-Kantilena* ta' Pietru Caxaro (c. 1400-85).
- 5 Minkejja li *bestja* taqbel mal-forma ortografika ta' *bête*, għal raġunijiet konnotattivi fil-livell tat-tifsir il-kelmiet *bestja* u *bestji* ma użajthomx.
- 6 *Skjav* tikkorrispondi perfettament ma' *esclave*, iżda minhabba l-kuntest Orjentali tat-test sors u biex inżomm mal-lessiku misjub f'Saydon ippreferejt nuża l-forma tal-Malti Semitiku.
- 7 Minhabba raġunijiet ta' spazju ma nistax nelabora dwar dan l-aspett sinifikanti, kważi kważi fundamentali, tat-traduzzjoni, li nittama li se nkun qed nizviluppah f'kitbiet oħrajn fil-ġejjieni.
- 8 Aspett iehor li wkoll jeħtieġu jiġi diskuss aktar fid-dettall.